УДК: 82 (477) “18” (092)

В. В. Колкутіна

ОЗНАКИ ІНВЕКТИВИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ Д. ДОНЦОВА: СПРОБА РЕЦЕПТИВНОГО АНАЛІЗУ

Статья посвящается анализу инвективы как элемента художественного текста на материале статьи “Поэт идиллии и “черной лжи” (М. Рыльский)”.

Ключевые слова: *инвектива, дискурс, статья.*

The article is devoted to analysis of invective as part of the art text based on intelligence “Idyllic poet and” black lzhy “

Key words: *broadside, discourse, paper.*

Дмитро Донцов — один із найцікавіших та найсуперечливіших літературних критиків ХХ століття, спадщина якого настільки унікальна, що виходить за рамки будь-яких літературних класифікацій та узагальнень. З моменту першої публікації і до сьогодення особа і творчість цього мислителя викликають невщухаючий інтерес більшою мірою у політологів, істориків, філософів, меншою — у літературознавців і мовознавців. Це можна пояснити тим, що Д. Донцов не пише як фаховий вчений, що аналізує склад і будову багаття за законами фізики, а як оратор, що від того багаття дасть загорітися лісам. Його сентенції не довершені з мовознавчого погляду, але сила вислову, доцільність, вправність вживання і багатство метафор, інвектив та синтаксичних конструкцій наближає ораторський стиль майстра до творів великих проповідників літератури Київської Русі — “велеліпного ритора XI в.” (М. Грушевський) Іларіона Київського, палкого публіциста, філософа Клима Смолятича, “поета, маляра, артиста” (М. Грушевський) Кирила Туровського, визначного православного полеміста Івана Вишенського, провідні думки якого “...всі були плодотворні вже тим одним, що будили думку, дискусію, рух, а разом з тим вироблювали відвагу і силу до подальшої боротьби” [1:200].

© Колкутіна В. В., 2011

Як показує аналіз фахових монографічних та періодичних видань, сміливі та неупереджені ідеї Д. Донцова знайшли достойне трактування в сучасному літературознавстві. Так, ще у 1996 році його візійно-філософські ідеї привернули увагу одеських науковців А. Панькова та Т. Мейзерську, а в наш час з'являються цікаві ґрунтовні розвідки О. Багана, Г. Сварник, С. Квіта, П. Іванишина та інших вчених. Проте інвектива як предмет розгляду ще не була предметом окремого вивчення, хоча дослідники неодноразово підкреслювали не тільки "*креативний стиль* мислителя і пропагатора ідеї, *світоглядно цілісний* погляд на історію і культуру...", а й "*експресивність публіцистичної мови* й *пульсування живої думки*" (підкресл. — О. Баган) [2:59]. Неоціненна вага Д. Донцова в сучасній філології, з одного боку, і брак детальних досліджень інвективи як елементу художнього тексту, з іншого, зумовили **актуальність** нашої статті. Відтак, **метою** цієї студії є дослідження функцій інвективи у публіцистиці Д. Донцова в контексті рецептивної поетики на матеріалі розвідки "Поет ідилії і "чорної лжи"(М. Рильський)".

Досягнення цієї мети передбачає реалізацію конкретних **завдань:**

– з'ясувати два типи наратора-інвектора;

– виявити роль і функцію ораторських специфічних засобів у статті Д. Донцова;

– розглянути ознаки інвективи в студії критика.

Укладачі літературознавчого словника-довідника трактують інвективу як "творчий прийом, що полягає в гостросатиричному викритті певних осіб чи соціальних явищ..." [3:310]. За своїм характером, темпераментом, суспільно-політичними поглядами і внутрішнім покликанням Д. Донцов особливо у "вісниківський період" (1922–32 роки) не міг стояти осторонь від пошуку відповідей на болючі питання, яким шляхом мають йти українці у переломний момент історії. За цих причин яскраві публіцистичні ідеї, які критик розгортає в формі відвертих публіцистичних інвектив і прямих емоційно-образних характеристик та оцінок, найбільш увиразнились у студії "Поет ідилії і "чорної лжи"(М. Рильський)", що увійшла до його найпопулярнішої збірки "Дві літератури нашої доби".

Відомо, що одним із ключових аспектів дослідження літературно-критичного тексту є усвідомлення перш за все його комунікативної природи, адже апріорі такий текст передбачає, як мінімум, двох співбесідників: читача та автора розвідки, літературного критика. Виступаючи знавцем літератури, власний дослідницький інтерес, свої

міркування, припущення критик адресує читачеві, який обов'язково передбачається, тому що такий текст не існує автономно, він у своїй генезі спирається на читацьку присутність, а літературна критика є своєрідною посередницькою ланкою між автором (письменником) і читачем. В процесі такого діалогу виникає критичний *дискурс*, пов'язаний з комунікативно-рецептивними факторами (про що писав М. Бахтін), який, на нашу думку, спрощено було б вивчати, не узгодивши модель наратора-критика.

Оскільки наратив — це оповідь, яка може бути інтерпретована та розказана по-іншому, в тому числі мовою не тільки кіно чи живопису, а й літературно-критичною, науковою (рецензією, відзивом, статтею), ми прийняли такі робочі інструменти: наратор у літературно-критичному тексті — це суб'єкт оповідання, посередник між автором (літературним критиком) та художньо-критичним світом книги; уявна постать, що викладає для різнотипного читача перебіг подій та впливає на нього. У контексті аналізованої статті виділяємо два типи наратора-інвектора — активний і поміркований [4]. Інвектор, щоб досягти своєї мети, використовує лексику на позначення негативної оцінки, майстерно структурує перифрази, висловлення, обирає іронічну інтонацію та тональність спілкування.

У статті "Поет ідилії і "чорної лжи"(М. Рильський)" активний наратор для посилення, увиразнення трагічної картини "непересічного таланту, який творить в рамцях і в напрямку, приписаному московськими "фельдфебелями-Вольтерами"" [5:109], послуговується невласне прямою мовою. Одну і ту саму літературознавчу проблему — роль та призначення поезії на чумацьку тему Максима Рильського — наратор вивчає послідовно репродукуючи, *з різних кутів зору.* Спочатку він досліджує вірші поета, але не називає їх: "Ось згадує поезію чумацького життя колись... "П'янке повітря, що плило кругом", скрипіння маж, "степів могутній запах", "весни животворящий дух", який сповня "серце вином ясної мрії"... Є і про те, як голосом смутним складав чумак пісні своїй коханій, що "линули, стелилися як дим..."" [5:110]. У наступному реченні роз'яснює реципієнту, що в них зневірений автор "зараз же вибачається перед літературними совєтськими "держимордами"" [5:110]. Водночас активний наратор засобами невласне прямої мови переповідає цю ж проблему *з позиції М. Рильського*, який немов виправдовується за таке "совєтське" спрямування власних поем та віршів: "*Мовляв*: *сам* знаю, що не хохлацькій сопілці рівнятися з "старшебратною" музою, але да-

руйте вже мені, провінціялові!" [5:111]. Тобто, за задумом активного наратора *навіть поет* розділяє його думку, "підтримує" інтерпретацію розповідача щодо аналізу своїх же віршів. Після "голосу поета", очевидно, для кращого уявлення читачем призначення чумацьких творів М. Рильського інвектор зіставляє їх із тематично схожими творами Т. Шевченка та іронічно коментує так: "І мимоволі згадуються Шевченкові вірші на чумацькі теми: скільки в них поваги, трагізму й гордості національної! У Рильського ж вибачення за те, що взагалі посмів перебирати струни української "наївної" ліри, коли довкола потужно гудуть єрихонські сурми Кремля" [5:111].

Отже, активний наратор вивчає літературну проблему різноаспектно, з різних кутів зору, а невласне пряма мова, до якої він вдається, вживається для підтвердження, увиразнення, підкреслення, якщо потрібно — загострення (з метою викликати *реакцію* реципієнта) своєї позиції. На наш погляд, ми зупинились на прикладі, коли невласне-пряма мова має "аукторіальну" [6:213], тобто *авторську* донцовську оцінку.

Стаття "Поет ідилії і "чорної лжи"(М. Рильський)" має виразне полемічне спрямування, особливо яскраво виражене наприкінці тексту, де активний наратор професійно полемізує із своїми сучасниками — критиками, автором статті "Вперед" Майстренком та есеїстом Гришком, що написав передмову до творів В. Сосюри. Тут відверто та прямо розповідач вказує на помилковість суджень цих літературознавців.

Звернемо увагу на *інтонаційну тональність*, яку застосував інвектор, звинувачуючи Майстренка та Гришка у підтримці "сучасних "тупорилих віршомазів"" [5:120]: "Оборонці тих совєтських одописців патетично питають: що ж, значить, виключити їх з нашої літератури? "Але хіба у Рильського, ...є тільки панегірики?! О ні" — обурюється Майстренко. — "Читайте, дивіться і побачите! Такого художника слова, як Рильський, такого митця....наша поезія ще не мала ніколи!" Решта поетів — "тільки солома, що полетить з вітром". Отже, Шевченко, Леся Українка, О. Теліга, Є. Маланюк, О. Ольжич, Л. Мосендз, Ю. Клен — це "солома", — на думку Майстренка і товаришів" [5:120]. Як бачимо, переважає патетика, полемічна спрямованість, зумовлена уживанням прямої та невласне прямої мови. Наведений вище уривок написаний, на наш погляд, з виразною установкою активного наратора викликати в уяві читача виразну *зорову мізансцену*: з одного боку, показати діалог-диспут, діалог-суперечку, в якій

беруть участь опоненти; а з іншого, зафіксувати в свідомості реципієнта (правда, без будь-якого навіть натяку на оприлюднення власної думки адресата) ясну, промовисту, експресивну недвозначну позицію наратора-критика та його опонента. Тут, на нашу думку, опосередковано передбачений розповідачем елемент інтелектуальної гри: хто кого переможе — переконає, а от переможця обере читач. Емоційна, експресивна патетика, пряма та невласне пряма мова, символічні паузи, в тексті виражені пунктуаційними знаками, на нашу думку, *впливають* на підсвідомість читача і змушують його обрати концепцію інвектора, а не його візаві.

Водночас, розповідач прагнув відтворити свій *уявний* діалог з опонентом для того, щоб переконати у єдиноправильній власній позиції не тільки реципієнта, а й Майстренка та ідеологічно близьких до нього критиків. Ми підтверджуємо нашу думку наступним дещо іронічним роздумом інвектора, який відразу після зображення зорової мізансцени наголошує: "Тішуся, що ставлячи Рильського ідилістабуколіка на таку недосяжну височинь, пан Майстренко з однодумцями тим самим *признав правильність моєї думки,* що є дві естетики, два поняття краси, дві літератури, нижчого і вищого ґатунку..." [5:121] (підкр. нами — В. К.).

Патетичному пафосові статті сприяє вживання своєрідних звертань-епіфор, які наприкінці розвідки експресивно описують і увиразнюють (і тим самим переконують читача) картину "українського світу" [5:122]: "Слушно! — і Сосюра, і Рильський — це теж український світ. Але "український світ" блищить всіма барвами веселки. Тому "український світ" тих поетів це, правильно, *ваш світ, але не наш*!

Пише Гришко про Сосюру (а це відноситься, певно, і до М. Рильського, і до Тичини) — що з Сосюри (а я скажу і з Рильського) визирає "м'яко-гнучкий ніжник". Але світ тих "ніжників" — це *ваш світ, не наш...*

Вірші Сосюри повні мрійливих згадок про "сади на моїй Україні і зорі в її небесах" і про "звук поцілунків у тьмі"... — це *ваш світ, не наш....*" [5:122] (підкр. нами — В. К.).

Цим ораторсько-патетичним висновком студія "Поет ідилії і "чорної лжи"" закінчується. Своєрідна прозова епіфора рефреном вживана активним наратором на *двох* сторінках тексту, на нашу думку, з метою впливу на підсвідомість читача. Водночас, ці повтори дають можливість припустити, що текст статті "Поет ідилії і "чорної

лжи" (М. Рильський)" (і тільки цей у книзі "Дві літератури нашої доби") розрахований і на слухача. На нашу думку, це звинувачувальна промова, "усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів" [7:307], що характеризується "логічною стрункістю тексту, емоційною насиченістю та вольовими імпульсами мовця" [7:307], акустичними та артикуляційними ефектами. Ми схильні вважати, що тут наявні водночас елементи агітаційної промови, тому що слухачеві (і читачеві) пропонується негайно зайняти вказану активним наратором громадську позицію, і, якщо потрібно, визначитися: змінити свої погляди на "Україну ідилії, насолоди плоттю, розніжену і розмріяну" [5:123], Україну М. Рильського та Україну "неідилічну" [5:123], з "великим минулим, героїчним теперішнім і блискучім майбутнім, Україну не страждальників.., Україну, яка принесе світові нову революцію..." [5:123].

Впродовж всієї статті *інтонаційна тональність* інвектора варіюється від патетичної до іронічної, дошкульно-сатиричної. Патетична увиразнюється багатозмістовними, символічними паузами та риторичними реченнями. Наприклад, "...Отже, Україна — це тепер народ поетів, невідомих вояків, гречкосіїв і робітників, готових завше грати, воропати, співати і лляти піт і кров... *За кого? За що?*" [5:115] (підкр. нами — В. К.). Ми переконані, що саме наголошені нами засоби слугують імпульсом, а, можливо, і провокують реципієнта до роздумів. Хоча і тут активний наратор виступає у ролі поводиря і не залишає реципієнта без пояснення та свого коментарю: "Невідомо. Нація без голови, народ без свого проводу, "безвісний" народ. Такою є ідилічна Україна Рильського тепер" [5:115].

Отже, важливу роль у структурі тексту книги "Дві літератури нашої доби" відіграють специфічні засоби, що застосовує інвектор — емоційно-експресивні вигуки, риторичні запитання і речення, риторичні звертання, які він вживає після детального аналізу певної проблеми і які, на нашу думку, виступають узагальненням до вже висловлених ним думок; вербальна агресія, очевидно, зумовлена захопленням Д. Донцовим італійським фашизмом з першорядним наскрізним ідейним стрижнем — ідеєю нації як найвищої, найвагомішої одиниці, котрій підпорядкована сильна, авторитарна, надкласова держава [8]. Таким чином, перераховані нами стильові форми сприяють формуванню художньо-публіцистичної студії Д. Донцова "Поет ідилії і "чорної лжи"(М.Рильський)" як інвективи — цілісної

жанрової структури, гостро спрямованої проти занепаду української літератури, спровокованого наслідками історико-політичних змагань за владу ще з часів жовтневого перевороту, про що публіцист не просто знав або чув, а був у 1918–1919 р. в епіцентрі подій при уряді гетьмана Скоропадського [9]. Ця стаття сповнена різко висловлених звинувачень та одвертого осуду. Між іншим, оцінка творчості М.Рильського Д. Донцовим буде схожа на ту, що у другій половині ХХ століття дасть відомий вчений О. Білецький: "Уся творчість М.Рильського 20 років — повчальний приклад "перевиховування" особи, поступового процесу засвоювання матеріалістичного світогляду. Щиро бажаючи служити правді і народові, поет побачив, що найвищий вияв гуманізму — у торжестві ленінських ідей, що щастя мільйонів добувається лише в жорстокій класовій боротьбі" [10].

Інвектива сприяла сполемізованості статті. Домінуючим стилістичним прийомом вважаємо емоційність, яка може переростати в експресивність; "стрімкоподібний" напад, наявність відступів (політизованих або історичних), різкі інтонації, ораторський характер, елементи сарказму. Розглянута нами студія не несе глибинного філологічного фахового аналізу художніх текстів М. Рильського; суперечлива; літературний процес тут чітко не систематизований, але Д. Донцов як літературний критик демонструє незалежність думки, оригінальність, здекларованість та незмінність поглядів, інтелектуалізм, обізнаність з творами українських письменників, які працювали в різних жанрах і напрямках.

Перспективи дослідження розкривають широкі можливості до вивчення функцій інвективи у студіях Д. Донцова.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Франко І. Життя і характеристика І.Вишенського. / І Франко. — К.: Наукова думка, 1982. — Т. 30. — С. 200.
2. Баган О. Вічний будитель нації (до 125-ї річниці від дня народження Дмитра Донцова) / О. Баган // Дивослово. — 2008. — № 9. — С. 56–59.
3. Літературознавчий словник-довідник / Ред. — упоряд. Р. Гром'як. — К.: Відродження, 1997. — 752 с.
4. Колкутіна В. Модель наратора-критика як літературознавча проблема (на матеріалі книги Дмитра Донцова "Дві літератури нашої доби" / В.Колкутіна // Ucrainica IV. — Olovouc, 2010. — С. 209–213.
5. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов // Львів: Просвіта, 1991. — 196 с.
6. Шмид В. Нарратология / В. Шмид — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 312 с.

7. Зубков М. Сучасна українська ділова мова / М. Зубков. — Харків: Торсінг, 2004. — 448 с.
8. Колкутіна В. Ідеологічна конструкція ранніх літературно-критичних праць Дмитра Донцова /В.Колкутіна// Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. — 2010. — Філологічні науки. — Вип.. 23. — Кам'янець-Подільський: "Аксіома" — С.77–81.
9. Донцов Д. Рік 1918. Київ. / Д. Донцов — К.: Темпора, 2002 . — 207 с.
10. www ukrcenter. com / library/ read. asp? id = 291& page = 3.